Quan topònims i mapes desfan equívocs: el cas de *Sabarís*

Núria Garcia-Quera

Des que l'any 1955 Ramon d'Abadal va publicar *Catalunya Carolíngia. Els comtats de Pallars i Ribagorça*, s'ha donat per fet que els topònims *Saurí* i *Savarís* es refereixen al mateix poble de *Saurí*, situat al Pallars Sobirà. Això no obstant, el coneixement d'aquesta comarca i la consulta de documentació medieval durant la confecció de la tesi doctoral m'ha permès detectar que és un equívoc.

Amb la responsabilitat d'intentar desfer-lo, a continuació, es presenten onze documents que, gràcies a incloure diversos topònims que apareixen en mapes actuals, permeten demostrar que *Savarís* (o *Sabarís*), situat al Pallars Jussà, era un poble diferent a *Saurí*, al Pallars Sobirà. Entre un i altre, avui, cal fer 52 km i gairebé una hora de viatge en cotxe.

1. L'inici de l'equívoc

La confusió sembla que s'inicia a l'esmentada obra d'Abadal, la qual inclou 322 transcripcions de documents. A l'*Índex alfabètic de noms* l'entrada de *Saurí* ja remet a *Savarisi* (1955: 534): «Saurí, v. Savarisi».

Després, a l'entrada de *Savarisi*, s'especifiquen els quatre documents que Abadal creu que es refereixen a *Saurí*, amb la numeració 92, 256, 262 i 263: «Savarisi, Sabarisi, Savariense, domus, ecclesia Sancti Vicenti, 256, 262, 263. — *domus, ecclesia Sancti Stephani*, 256, 262, 263. — *territorio*, 92. — *villa*, 256, 262 .— Saurí, església de Sant Vicenç i ermita de Sant Esteve (mun. Llessui, com. Pall. Sobirà), 36, 182, 187, 196, 201, 236. — historial, 270. Cf. Sanctus Vincentius in pau Vellariense». (Abadal, 1955: 534).

A continuació, encara hi ha l'entrada del riu *Savarus* amb l'interrogant d'Abadal sobre si es troba a prop de *Saurí*: «Savarus, *rivus* (pròxim Saurí?), 265, 118».

Anys més tard, la confusió continua perquè diversos estudiosos han anat repetint les dades d'Abadal: Ignasi Puig i Ferreté en el seu estudi sobre *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles* XI-XIII) (1984); Joan-Albert Adell, al seu article sobre *Sant Víctor de Saurí* al volum dedicat als Pallars de *Catalunya Romànica* (1993: 319); etc. L'error també es transmet a l'entrada de *Saurí* de l'*Onomasticon Cataloniae*. Coromines, com els seus antecessors, va associar els dos topònims convençut que eren dos formes del mateix topònim actual, *Saurí*. Per tant, l'entrada és d'ambdós: «SAURÍ i SAVARÍS» (1997: vol. VII, 65). En primer lloc, s'explica que la pronúncia [seu'ri] ja la va anotar el filòleg i editor català Josep Maria de Casacuberta en el seu treball de camp de l'any 1920 i, també, el mateix Coromines en el treball de camp de l'any 1963: «PRON.: *seurí*, Casac., a Sort, 1920; en l'enq. que vaig fer en el llogaret mateix el 1963, *seurí* (i crec recordar que també alguns cops *saurí*)».

Després s'apunta que, tant Abadal com Riu, grafien *Saurí* en els seus treballs: «Abadal: St. Vicenç de *Saurí* (P. i R., 270). Riu, en la seva monografia sobre els monestirs, creu que St. Vicenç i St. Esteve de *Saurí* foren un monestir, possiblement pre-carolingi, conegut des de 979».

I, a continuació, s'inclouen les citacions antigues de *Saurí* per ordre cronològic. Les primeres són dels quatre documents d'Abadal (92, 256, 262, 263) amb les formes *Savarisi* (any 899), *Savariense* (a. 970 i 979) i *Sabarisi* (a. 981), respectivament. Després, se n'inclouen 3 de gairebé quatre segles més tard, amb les formes *Sauri* (a. 1359), *Seurí* (a. 1566) i *Saurí* (a. 1645), extretes d'altres fonts.

2. Presentació dels documents, topònims i mapes per desfer l'equívoc

Per avalar que *Saurí* i *Sabarís* no es referien al mateix poble en els documents aportats per Abadal, tot seguit, es presenta un breu estudi documental de *Sabarís*. S'hi inclouen els quatre documents d'Abadal i set d'altres diplomataris. L'estudi segueix un ordre cronològic.

Doc. 1

23 de desembre de l'any 522

Des de l'any 2017 es disposa d'una citació segons la qual *Sabarís* formava part de l'*Orritense territorio*. El topònim apareix en la donació de Gaudiós al monestir de Sant Martí d'Asán (Sobrarb, Aragó) i al seu abat. Entre les moltes finques rústiques que posseeix, heretades per via paterna i repartides entre les actuals administracions de Catalunya i Aragó, es refereix al «domum Sabarinsse in Orritensi territorio» (Tomas-Faci i Martín-Iglesias, 2017: 278).

Si donem per fet que *Orrit* és el poble que es troba a l'entrada de la vall de la Terreta, al Pallars Jussà, però a tocar de la Ribagorça aragonesa, sembla difícil —tot i que no impossible— que la finca *Sabarinsse* del document es refereixi al *Saurí* del Pallars Sobirà perquè *Saurí* és molt lluny d'*Orrit*. Tanmateix, no seria una raó de pes, perquè els antics *territorios* o *pagus* podien ser molt extensos.

Doc. 2

Abril de l'any 899

Més de tres segles i mig més tard del doc. 1, es genera el primer document transcrit per Abadal (doc. 92). Malgrat que no hi ha cap motiu per creure que es parla de *Saurí*, el resum que en fa l'autor és el següent: «Trasver, Emila i Quindiverga venen a Panell prevere una terra que tenien per compra a la serra de "Terregis", territori de *Saurí*, per dotze argenços» En canvi, un fragment situa la terra que es vol vendre: «in territorio Savarisi, in loco ubi dicitur ad ipsa serra de Terregis» A partir d'aquesta informació, l'únic que, de moment, es pot assegurar és que *Savarisi* era un *territorio* dins del qual hi havia la *serra de Terregis*.

Doc. 3

Vers l'any 970

En el segon document aportat per Abadal (doc. 262), tampoc no hi ha cap motiu per creure que la villa *Savariense* fos *Saurí*, malgrat el resum que en fa l'autor: «El comte Ramon amb els seus germans Borrell, Sunyer i Sunifred, donen, per remei de llurs ànimes, a la casa de Sant Vicenç de la vila *Saurí*, l'alou que tenen dels seus passats Isarn Comte i Llop en la vila d'Enviny; el donen tal com fou termenat per Isarn comte i Llop amb els homes de Santa Engràcia». És possible que l'aparició del topònim *Invicinio*, atribuït al poble d'Enviny del Pallars Sobirà, i d'una església dedicada a *Sant Esteve*, atribuïda a *Sant Esteve* de *Meneurí* (llogarret enfront de *Saurí*), fossin la causa de l'equívoc. Això no obstant, hi ha força indicis per creure que s'està parlant d'una àrea als voltants de Talarn (Pallars Jussà), perquè apareixen uns topònims que així ho delaten. Es troben en diversos fragments. El primer és el següent: «facio carta de ipsum meus alodem de *villa Invicinio* ad domum Sancti Vincenti et Sancti Stephani, qui sunt fundati in villa Savariense».

Aquest passatge és important perquè per primera vegada es diu que, o bé una església dedicada a Sant Vicenç i a Sant Esteve, o bé dues esglésies amb les respectives advocacions, van ser fundades a la *villa Savariense*. De moment deixant de banda la *villa Invicinio*, *Savariense* podria tenir relació amb la *Llau dels Sabarissos* i els camps dels *Sabarissos* de prop de Talarn (*Mapa 1*).[1]

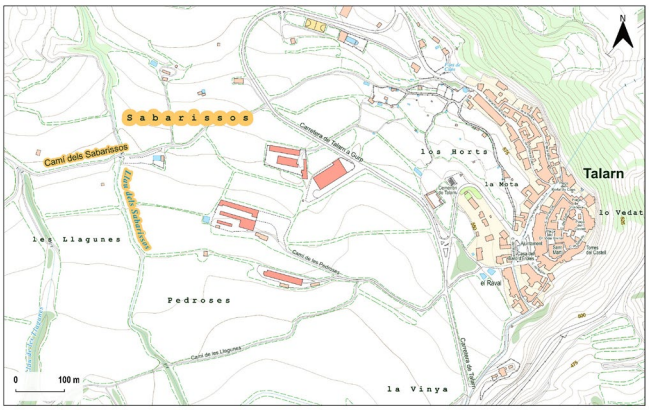

Mapa 1. Llau i camps dels Sabarissos, a l'oest de Talarn

1. Totes les imatges d'aquest estudi són d'elaboració pròpia. Els mapes s'han confeccionat a partir de bases cartogràfiques de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

En el segon fragment, apareix un nou topònim: «et est ipse alodes terminatus quod terminavit Isarnus comes et Lopus ab ipsos homines de Sancta Engratia». El poble de *Santa Engràcia*, la *Llau dels Sabarissos* i *Talarn* es poden veure al *Mapa* 2.

Finalment, els darrers fragments, encara amb més topònims, són: «Altemiro de Gorvi» i «facimus carta ad domum Sancti Vincenti et Sancti Stephani martirs Christi [...]. De una parte, habet afrontaciones ad ipso *Glupo*, et de alia ad ipso pugo subtus ipsas vineas de Gurvi, de tercia in ipso collo de *Invicinio*»

En aquests dos darrers fragments surt el nom d'un dels *homines de Sancta Engratia*, Altemiro, de Gorvi, i també unes vinyes de Gurvi. Doncs bé, *Gorvi* i *Gurvi* és com apareix grafiat en diversos documents medievals l'actual poble de Gurp, el qual apareix al nord del mapa i a l'oest de Santa Engràcia en el *Mapa* 2. El topònim *Glupo* potser també es referiria a *Gurp*. Es desconeix on serien la *villa* i el *coll Invicinio*, tot i que *invicinio* podria ser un nom llatí per referir-se al 'veí' o 'veïnat': 'els meus alous del poble veí', 'el coll veí o del veí'.

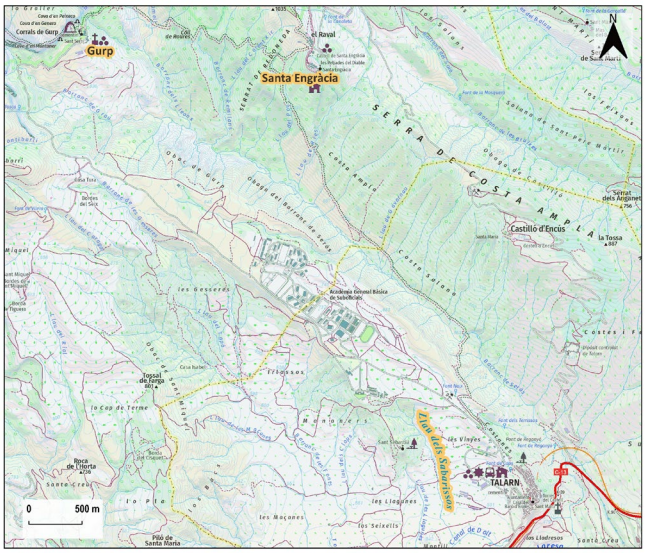

Mapa 2. Gurp, Llau dels Sabarissos, Santa Engràcia i Talarn

Gràcies a aquest document del s. x, pren sentit que el *domum* Sabarinsse del document del s. vi (doc. 1) formés part de l'Orritensi territorio, perquè entre *Talarn* i *Orrit* hi havia un de «Els grans eixos viaris», segons Bonales i Bailac (2015: 99). En línia recta només els separen uns 23 km i per carretera, 43,8 km. En canvi entre *Orrit* i *Saurí* hi ha el doble de distància: en línia recta uns 52 km i, per carretera, uns 93 km. D'altra banda, també tindria lògica el topònim del doc. 2 (any 899), *serra de Terregis*, ja que l'àrea de sota de Talarn es coneix, precisament, com *Susterris* (apareix aquest topònim al doc. 8).

Doc. 4

Juny de l'any 979

En el tercer document d'Abadal (doc. 256), apareix un nou topònim de l'àrea de Talarn malgrat el resum que se'n fa: «Singeric dóna a la casa de Sant Vicenç de la vila de *Saurí* una vinya en el grau "Etab" i una terra a Pujalt i a la vila de "Letone"». Com en el document anterior (doc. 3), també es parla de la «villa Savariense» i, en un fragment més llarg, del *grado Etab* i *Cornellas*: «dono atque trado vinea una que est in grado Etab; et adffrontationes: de oriente in strata publica et de occidente in ipsas *Cornellas* et de tercia de Agavini». Agavini podria ser un nom personal. Pel que fa al *grado*, un nom comú, podria ser el topònim actual del Grau, el Pas de Grau, el barranc de Grau i la font de Grau que apareix al *Mapa* 3. Les *Cornelles* no s'han pogut situar.

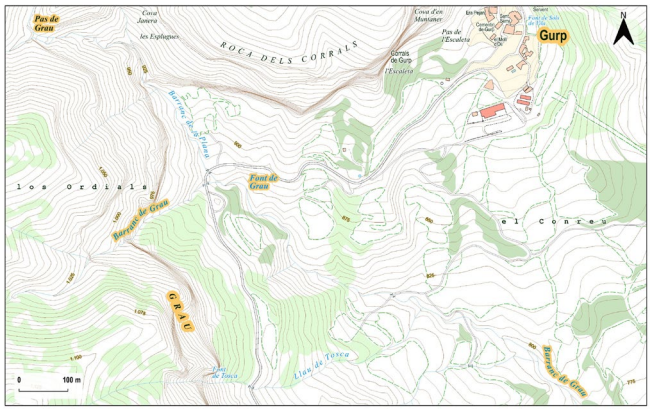

Mapa 3. Gurp i els diversos topònims on apareix *Grau*

Doc. 5

Juny de l'any 981

Al quart document d'Abadal (doc. 263), torna a sortir *Sabarisi*, així com les esglésies de Sant Vicenç i Sant Esteve, que al document de l'any 970 es deia que havien estat fundades en aquest lloc. En el resum d'Abadal, es repeteix l'equívoc entre *Sabarís* i *Saurí*: «Ariolf i esposa Sança venen al prevere Atilà una terra a *Saurí*; el mateix Ariolf i Coloma i Gafrada li venen la quarta part d'una mola per quinze sous». Els topònims, hagiotopònims i antropònims que hi apareixen són: «vindimus vobis una terra in Sabarisi, prope ipsa ecclesia Sancti Stephani. Et habet affrontaciones de parte in terram de Sancto Vicencio, et de alia in terram de Singfrido presbitero».

Aquest document és important perquè presenta Sant Esteve i Sant Vicenç com dos edificis diferents. D'altra banda, el propietari d'una de les terres adjacents, Singfrido presbitero, podria ser el signant del doc. 3 (any 970), Seniefredus prebister. Finalment, aprofitem per apuntar que, si bé Sant Vicenç i Sant Esteve són les esglésies que sempre es relacionen amb *Sabarís*, no és el cas de *Saurí*, que té l'església dedicada a Sant Víctor.

Doc. 6

Possible data entre finals del s. XI i inicis del XII

Al document *Fals I de Bellera* del cartoral de Santa Maria de Lavaix (Puig, 1984: doc. Fals I de Bellera), el comte Sunyer de Pallars i el seu fill Ramon III donen a l'església d'Urgell el monestir de Sant Genís de Bellera amb tots els seus béns. Entre aquests hi consten les esglésies de Sant Vicenç i Sant Esteve: «villa Idiror et villa Censobi cum ipsas condaminas idest Savaris cum ipsas condaminas et ipsas ecclesias, idest Sanctus Vicencius et sanctus Stephanus, et villa Sancti Tirsi, qui est infra terminos de castro Sas». Es dedueix que es tracta de Sant Vicenç i Sant Esteve de Sabarís per l'ordre de citació dels béns respecte a la situació del monestir de Bellera, situat 100 m més avall de la Bastida de Bellera. Tal com es pot resseguir al *Mapa 4*, prenent com a referència la Bastida de Bellera i el seu monestir (núm. 0), se cita primer, al nord, el poble d'*Idiror* (*Aguiró*, a la Vall Fosca, núm. 1); després, al sud, *Censobi* (l'actual *Sensui*, a sota de Rivert, núm. 2); al límit sud, *Savaris* a l'àrea de *Talarn* (núm. 3); i, finalment, a l'oest, *Sancti Tirsi* (actualment, *Sentís*, núm. 4) i *Sas* (núm. 5).

Mapa 4. Ordre de les citacions de béns del monestir de Bellera

Doc. 7

Any 1024

En un altre document inclòs al Cartulari de Lavaix (Puig, 1984: doc. 24) i reproduït també a *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval* (Salrach, 2018: doc. 285), es torna a relacionar *Sant Vicenç* i *Sant Esteve* amb *Savaris*. Al resum d'aquest document, dut a terme en l'edició de Salrach, es repeteix la confusió entre *Saurí* i *Sabarís*: «Penedit de les destruccions i altres mals que va causar al monestir de Sant Genís de Bellera, el comte Ramon III de Pallars Jussà, que és malalt al llit i tem morir, acompanyat de la seva esposa, Ermessenda, i els seus fills, Ramon i Sunyer, evacua al monestir la vila d'Aguiró i les esglésies de Santa Maria de Sensui, Sant Vicenç i Sant Esteve de *Saurí* i Sant Martí de Ballmoll amb els seus alous.». El fragment en qüestió és el següent: «et similiter facimus de Sancta Maria de Censui cum omnibus terminis suis; similiter facimus de Sancto Vincencio et Beatissimo Stephano, qui fundati sunt in locum que vocatur Savaris cum omnibus adiacenciis suis».

Doc. 8

Any 1036

En un document de Baraut (1982: doc. 495) sobre el testament de Guisad, levita, es relaciona *Sant Esteve* amb *Savaris* i amb *Susterris*, que és just a sota de *Talarn*. Després de referir-se al «pane et vino que modo habebat vel ad novo veniente debebat havebere (sic) in Urgello», es passa al Pallars: «pane et vino que habebat in Paliars in primis iussit ut solverent ipsos debitos que ei debebat et de alio qui remaneret ut donassent ad Adalbert sacer mancusadas .II. Et ipso bovo qui erat in Savaris [et ipso] suo cavallo iussit ut donassent manumissores sui pro uno captivo. Et ad Aianricho sacer mancusadas .II. simul cum ipsa cannada et ipsa scudellas que habebat in Subtus Ter-

ras. Et a Witca et a Wadall remaneat quarteres .v. de blado que habebat in Sancto Stephano et quinales .II. de vi».

En aquest document, doncs, apareix Subtus Terras, un topònim semblant al del doc. 2 (any 899), en què es descrivia la geolocalització del *territorio Savarisi* «in loco ubi dicitur ad ipsa serra de Terregis».

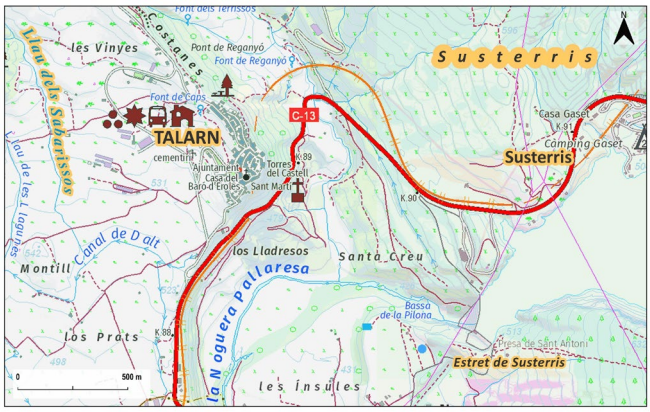

Mapa 5. LLau dels Sabarissos, Talarn i Susterris

Docs. 9, 10 i 11

Segle XIII

En un document de l'abril del 1211 i en dos documents del 15 d'octubre de 1278, tots relacionats amb l'àrea de Talarn, apareixen dos homes «de Savaris», fet que podria provar que encara existia el lloc de *Sabarís*:

a. 1211: «(Ber)nat de Sauaris [...] et ista helemosina est nominata una uinea et iacet a la Coma in termino de castello Talarn, et abet affrontaciones de una parte charrera publica, et de alia parte el torrente, et de alia parte Pere de Cadola, de quarta uero parte uia» (Bonet i Sanmartí, 2018. Doc. 110).

a. 1278: «in termino Talarni in loco prenominato a la Maçana et afronta iam dicta terra in alodio d'en Ledors de Savaricio, de alia parte [...] in torrente» (Bonet i Sanmartí, 2018. Doc. 185) [apuntem que, segons els mapes actuals, els camps de les Maçanes i la Llau de les Maçanes són a l'oest dels camps Sabarissos].

a. 1278: «Et est iam dicta terra in termino Talarni in loco prenominato a la Maçana et afrontat in alodio Ledors de Savaricio, de alia parte in alodio R. de la Comela, in tercio vero parte in torrente» (Bonet i Sanmartí, 2018. Doc. 186).

3. Conclusió

Fa 1.500 anys, en un document, hi constava la donació d'una finca rústica anomenada «domum *Sabarinsse* in Orritensi territorio». A partir d'aquell moment, aquell lloc, grafiat de maneres semblants (*Savarissi*, *Savariense*, *Sabarisi*, etc.), va apareixent en donacions i vendes de deu documents més, amb la sort que sovint se n'especifi-

quen els límits i hi apareixen altres topònims com *Terregis* (any 899), *Santa Engratia*, *Invicinio*, *Gorvi*, *Gurvi* (any 970), *grado Etab*, *Cornellas* (any 979), *Subtus Terras* (any 1036), etc. La possibilitat d'haver pogut situar *Sabarís* i la majoria d'aquests topònims en una àrea als voltants de Talarn (*Susterris*, *Santa Engràcia*, *Gurp*, *Grau*, etc.) ha permès desfer l'equívoc de considerar que *Savarís*, al Pallars Jussà, era una forma antiga per denominar l'actual poble de *Saurí*, al Pallars Sobirà.

4. Epíleg

A mode d'epíleg voldríem fer un aclariment i oferir una informació rellevant. Pel que fa a l'aclariment, cal dir que en aquest estudi s'ha utilitzat la grafia *Sabarís*, i no *Savarís*, simplement perquè en la primera citació de l'any 522 apareix *Sabarinsse* i el que avui queda d'aquell lloc són els camps anomenats *Sabarissos*. També perquè el Pallars és una àrea betacista i, per tant, no es pronuncia la fricativa labiovelar sonora /v/. Quant a la informació rellevant, cal destacar que als camps *Sabarissos*, a partir d'una recerca dels anys 2021 i 2022 dins del projecte de la UB *Muntanya Viva: assentaments, recursos i paisatges a la Catalunya Medieval* (s. IV-XIII), s'ha localitzat un jaciment romà. Les dates provisionals d'aquest jaciment són d'entre els segles I i III-IV. Pendents encara dels resultats de les anàlisis amb carboni 14, és notori, d'una banda, que seria el primer jaciment romà al nord d'Isona; i de l'altra, que l'Orritensi territorio, que com ja s'ha vist arribava fins al riu Noguera Pallaresa, podria haver coincidit amb un *pagus* romà. De fet, en el cas d'Orrit, en força documents la denominació *territorio* alterna amb la de *pago*, *pavo*, *pau*, relacionats amb els *pagus* romans. En Abadal (1955), per exemple, es troba el nom de *pagus* en una vintena de documents des de l'any 806-814 («pago Oritense»), fins a l'any 971 («pavo Orritense»).

5. Fonts consultades

Abadal i de Vinyals, Ramon. 1955. *Catalunya Carolíngia, vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Adell i Gisbert, Joan-Albert. 1993. *Catalunya romànica, vol. XV. El Pallars*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Baraut i Obiols, Cebrià. 1982. «Els documents, dels anys 1036-1050, de l'arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». Dins d'*Urgellia v. Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgellitana i Bisbat d'Urgell, p. 7-158.

Bonales i Cortés, Jacinto; Miquel Bailac i Bonales. 2013. *Els camins històrics del Pallars Jussà*. Tremp: Garsineu Edicions.

Bonet Donato, Maria; Montserrat Sanmartí i Roset. 2018. *Els hospitalers al Pallars i a l'Urgell (segles XII-XIII). Diplomatari. Comandes i societat*. Lleida, Tarragona: Universitat de Lleida. Universitat Rovira i Virgili.

Coromines Vigneaux, Joan; col·laboradors: Max Cahner, Joan Ferrer Costa, Josep Giner, Josep Gulsoy, Josep Mascaró, Philip Rasico, Javier Terrado Pablo. 1989-1997. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana* (8 vol.). Barcelona: Curial / La Caixa.

Puig i Ferreté, Ignasi M. 1984. *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.

Salrach Marès, Josep Maria; Tomàs de Montagut Estragués (Dir.). 2018. *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval: col·lecció diplomàtica segles IX-XI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Tomas-Faci, Guillermo; José Carlos Martín-Iglesias. 2017. «Cuatro documentos inéditos del monasterio visigodo de San Martín de Asán (522-586)». *Mittellateinisches Jahrbuch*, 52: 261-286).

SdO

Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica

Ja es poden consultar els primers 90 números del Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica a

RACO

https://www.raco.cat/index.php/BISO